

О. С. Бартків – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Волинського національного університету імені Лесі Українки;
Є. А. Дурманенко – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Волинського національного університету імені Лесі Українки

Особливості ресоціалізації неповнолітніх правопорушниць

Роботу виконано на кафедрі соціальної педагогіки ВНУ ім. Лесі Українки

У статті аналізується сутність процесу ресоціалізації неповнолітніх осіб жіночої статі, розкриваються особливості його організації; визначаються основні напрями та зміст ресоціалізаційної діяльності з неповнолітніми правопорушницями в умовах жіночої колонії.

Ключові слова: виховання, соціалізація, ресоціалізація, пенітенціарна установа, неповнолітня правопорушниця.

Бартків О. С., Дурманенко Є. А. Особенности ресоциализации несовершеннолетних преступниц.

В статье анализируется сущность процесса ресоциализации несовершеннолетних женского пола, раскрываются особенности его организации; определяются основные направления и содержание ресоциализационной деятельности с несовершеннолетними преступницами в условиях женской колонии.

Ключевые слова: воспитание, социализация, ресоциализация, пенитенциарное учреждение, несовершеннолетняя преступница.

Bartkiv O. S., Durmanenko E. A. The Features of Resocialization of the Minor Criminals.

The article analyses the process of resocialization of the minor criminal women and opens the basic directions and maintenance of resocialization activity with the minor offenders in the conditions of womanish colony.

Key words: education, socialization, resocialization, penitentiary establishment, minor criminal.

Постановка наукової проблеми та її значення. Становлення України як правової держави супроводжується багатьма негативними явищами й тенденціями в економічній і соціальній галузях. Як наслідок, виникає соціальна дезадаптація, криза духовності, девальвація моральних цінностей, ослаблення внутрішньосімейних зв'язків, ріст соціального сирітства, що й призводить до різкого загострення криміногенної обстановки серед неповнолітніх.

Вивчення причин дезадаптації неповнолітніх і вчинення ними злочинних дій дає змогу стверджувати, що протиправна поведінка є переважно наслідком недоліків сімейного виховання (байдужість батьків до інтересів і поведінки дітей, невміння чи небажання їх виховувати, незнання дитячої й підліткової психології, учинення батьками чи іншими родичами злочинів у минулому тощо) та дефіцитарності освіти. Це сприяє виходу неповнолітніх на вулицю, зростанню питомої ваги асоціальних груп однолітків, вплив яких більший, ніж вплив батьків і вчителів. Безконтрольність такого спілкування створює потенційно небезпечні ситуації соціального становлення, поглиблює соціальну дезадаптацію дітей та молоді, підвищує ризик вживання неповнолітніми наркогенних речовин, що в поєднанні з вищеназваними причинами обумовлює вчинення злочинів.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Загальна соціально-педагогічна робота щодо соціалізації неповнолітніх, схильних до девіантної поведінки, здійснюється і в установах освіти, позашкільних навчальних закладах, і у спеціалізованих та соціально-педагогічних службах. Порушені питання відображено і в працях багатьох дослідників. Так, проблеми соціалізації неповнолітніх розкриваються Г. Андреевою, М. Євтухом, А. Капською, І. Коном, Н. Лавриченко, М. Лукашевичем, Л. Міщик, А. Мудриком та ін. Специфіку роботи з девіантними неповнолітніми висвітлюють В. Бочарова, О. Карпенко, В. Лютий, Н. Максимова, М. Панасюк, В. Оржеховська, Н. Чернуха та ін. Водночас особливої уваги потребує соціально-педагогічна робота з неповнолітніми правопорушницями.

Мета статті – проаналізувати специфіку ресоціалізації неповнолітніх осіб жіночої статі; охарактеризувати зміст, форми й методи роботи з неповнолітніми правопорушницями в умовах колонії.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. У вітчизняних словникових виданнях визначення поняття ресоціалізації найбільш повно подане в

словнику-довіднику для соціальних педагогів і соціальних працівників [7]. Із соціально-педагогічних позицій ресоціалізація трактується як: “1) відновлення особистістю якостей, необхідних для нормальної життєдіяльності в суспільстві; 2) засвоєння нових цінностей, ролей, навичок замість попередніх; 3) комплекс заходів, спрямований на відновлення соціального статусу особистості, втрачених або несформованих соціальних навичок, переорієнтація соціальних і референтних орієнтацій девіантів через включення їх у нові, позитивно орієнтовані стосунки й види діяльності”. Проте для нас найбільш важливим є визначення ресоціалізації щодо засуджених. У цьому разі вона трактується як “відновлення, збереження й розвиток соціально корисних зв’язків і відносин засудженого й у період відбування ним покарання, і на першому етапі його життя після звільнення” [7]. Нарешті, з урахуванням спрямованості нашого дослідження звернімося до трактування ресоціалізації з позицій педагогічної науки, поданого в педагогічному словнику. В ньому ресоціалізація визначається як “необхідна повторна соціалізація особистості в нових, змінених соціальних умовах і обставинах”.

Насамперед відзначимо, що під змістом процесу ресоціалізації ми розуміємо педагогічно орієнтовану систему знань, умінь, навичок, понять, досвід самостійних дій, емоційно-ціннісне ставлення до світу, оволодіння якими забезпечує відновлення втраченої здатності до соціально прийнятної поведінки в колонії й поза її межами.

Принципово важливим аспектом сутнісної основи ресоціалізаційного процесу є розуміння його не як самостійного соціального феномену, а як частини загальнодержавної системи виховання й специфічної галузі педагогічної науки, що дає змогу вивчати й описувати його в категоріях, поняттях, закономірностях, принципах, формах, методах, прийнятих у загальній педагогіці. Тому провідною педагогічною категорією, завдяки якій, власне, і можливий процес ресоціалізації, є виховання. В умовах пенітенціарної системи його особливість полягає в тому, що він виступає як механізм морального впливу на неповнолітніх засуджених жіночої статі, засіб цілеспрямованого впливу на особистість для прищеплення їй навичок орієнтації в соціумі, формування навичок прийнятного способу життя, психологічної готовності до законослухняної поведінки.

З огляду на специфіку пенітенціарного закладу для неповнолітніх ми згодні з трактуванням учених виховання як “спільної діяльності, взаємодії вихователів і вихованців, результатом котрої повинна бути зміна, формування й розвиток у заданому напрямку вихованця, з урахуванням його здібностей, інтересів, спрямованості” [1, 2].

Підсумовуючи, відзначимо, що виховання як головний ресоціалізаційний механізм – один із найскладніших соціальних процесів, спрямований на підготовку неповнолітніх засуджених до самостійного життя. В умовах пенітенціарної системи він безупинний і проявляється в кількох взаємозалежних площинах – це головна мета пенітенціарного закладу; педагогічний процес, що забезпечує досягнення мети; нарешті, внутрішній процес якісної зміни свідомості, почуттів і поведінки особистості.

Метою ресоціалізаційної діяльності стосовно неповнолітніх засуджених жіночої статі є зміна спрямованості особистості, створення системи її моральних, ідейних, правових переконань відповідно до прийнятих у суспільстві норм і цінностей, формування в осіб, що відбувають покарання, здатності до самостійного стабільного законослухняного життя після звільнення.

Досягнення цієї мети можливе через вирішення найважливіших практичних завдань, а саме:

- відновлення й збереження соціальних зв’язків і відносин особистості, їх розвиток і збагачення в заданих режимом умовах;
- забезпечення соціального, правового, психологічного, фізичного, морального захисту й підтримки неповнолітніх засуджених осіб жіночої статі у процесі їхньої ресоціалізації;
- формування в неповнолітніх правопорушниць здатності й умінь до саморегулятивної діяльності, в основі яких лежать процеси самовиховання, самоконтролю, самореалізації в соціально прийнятній системі діяльності й відносин;
- забезпечення всім неповнолітнім засудженим можливості вчитися, здобувати освіту й фах, підвищувати свій загальнокультурний рівень, розширювати кругозір, формувати соціально значущу систему ціннісних орієнтацій і життєвих перспектив;
- зважаючи, що відбування покарання в умовах позбавлення волі об’єктивно сприяє руйнуванню фізичного й психічного здоров’я, найважливішим завданням ресоціалізації є забезпечення неповнолітній засудженій таких умов, які сприяли б збереженню й зміцненню її

фізичного, психічного здоров'я, а також максимально компенсували негативні психоемоційні переживання в режимних умовах;

- постійне звернення вихователів і вчителів до самосвідомості засуджених, розвиток їхніх інтелектуальних, творчих і фізичних потенцій, активізація критичного мислення, стимулювання процесів самопізнання, саморозвитку, самореалізації, зміцнення віри у свої сили, у можливість гідного життя після звільнення.

Змістовну основу ресоціалізаційної діяльності в колонії для неповнолітніх осіб жіночої статі складають традиційні напрями виховної роботи, але реалізовані у специфічних умовах виправного закладу. Як і в традиційній педагогіці, основу виховної діяльності в колонії складає моральне, правове, трудове, фізичне, естетичне, етичне виховання. У специфічних умовах виправного закладу ці напрями реалізуються в таких специфічних для колонії видах діяльності: навчання й виховання в загальноосвітній (так званій адаптивній) школі, трудова діяльність, художньо-естетична творчість, дозвілліва діяльність і спорт.

Крім названих напрямів, у колоніях для неповнолітніх дівчат ми особливе місце в ресоціалізаційному процесі відводимо відновленню сімейних зв'язків, які розглядаємо як особливий вид психосімейної терапії, через контакти з сім'єю й близькими родичами. Цей ресоціалізаційний чинник має величезне значення саме в колоніях для неповнолітніх засуджених жіночої статі, що пояснюється їхніми віковими й психологічними особливостями. Як правило, дівчатка, навіть опинившись в ув'язненні, зберігають далі досить лояльне ставлення до суспільства й не відчують явної ворожості до соціальних інституцій. Маючи недостатній життєвий досвід, вони, на відміну від дорослих ув'язнених, швидко адаптуються до нових умов, зберігаючи прихильність до сімейних цінностей, родинних і приятельських зв'язків. Ця особистісна якість обов'язково має бути використана педагогами й вихователями для активізації процесу ресоціалізації.

Важливим напрямом ресоціалізаційної діяльності є художньо-естетична творчість, яка спрямована на формування естетичної культури, моральності, гуманізму в неповнолітніх засуджених, виховання в них почуття прекрасного, що в умовах життя в колонії є найсильнішим психоемоційним регулятором міжособистісних відносин. Так, наприклад, традицією виправної жіночої колонії (м. Мелітополь) стало активне залучення до концертної діяльності професійних і самодіяльних творчих колективів, артистів місцевих театрів, відомих в області діячів культури й мистецтва.

Особливе місце в роботі педагогів, вихователів колонії займає такий напрям, як безпосереднє залучення дівчат до творчої діяльності. Зокрема, у виховній колонії створені й активно функціонують самодіяльний театр, різноманітні творчі гуртки, музичний і кіноклуби. Останнім часом активно розвивається такий напрям, як створення гуртків національної культури, історії й етнографії рідного краю, народних ремесел. Традиційними в роботі з неповнолітніми стали читацькі конференції, дискусійні клуби з проблем культурно-естетичної творчості, тематичні вечори, зустрічі з цікавими людьми, релігійними діячами, письменниками, художниками, артистами.

Для неповнолітніх засуджених дівчат обов'язковою в ресоціалізаційній діяльності є організація дозвілля й спортивна робота. Для молодого несформованого організму її значення важко переоцінити, особливо якщо неповнолітня засуджена перебуває в умовах ізоляції, специфічного психологічного стану, обмеженого харчування. В цьому контексті не можна не погодитися з думкою А. Пташинського й А. Гунченко, що “жодна пенітенціарна система у світі не може похвалитися успіхами в збереженні здоров'я засуджених. Умови утримання в ізоляції, за ґратами не сприяють зміцненню здоров'я й видуванню” [3].

На підставі аналізу соціально-педагогічної, психологічної та юридичної літератури ми зауважуємо, що, вивчаючи особистість конкретної неповнолітньої правопорушниці, ми беремо до уваги, що виправлення людини – це, з одного боку, виправлення члена суспільства, його перевиховання; а з іншого – це самовиховання, це важка робота над самим собою для усунення хибних поглядів, цінностей, орієнтацій. З огляду на це, ми розглядаємо ще одну складну соціально-педагогічну проблему – вивчення взаємодії злочинця з соціальним середовищем, його вплив на інших і навпаки. Тобто вивчення особистості неповнолітньої особи жіночої статі в місцях позбавлення волі має бути більш поглибленим, оскільки саме там молода людина набуває тих навичок і поглядів, які дають змогу їй стати цілком морально здоровою особистістю, здатною творчо працювати, мислити, бути самокритичною, вимогливою до себе та інших тощо.

Отже, можна зробити **висновок**, що структура ресоціалізації неповнолітніх правопорушниць являє собою цілісну систему, складовими елементами якої є: по-перше, соціальна адаптація до умов

виконання кримінального покарання й перевиховання у виховній колонії, по-друге, підготовка засудженої до звільнення, по-третє, звільнення й адаптація до умов життя на волі.

Ресоціалізація неповнолітніх осіб жіночої статі – це складний процес збереження, відновлення та розвиток у них соціально корисних зв'язків і відносин, повернення їх у суспільство повноцінними громадянами, здатними активно життєдіяти. Реалізувати цей процес можна лише на основі певної виправної програми, яка в закладах для неповнолітніх осіб жіночої статі має ґрунтуватися на суб'єкт-суб'єктній взаємодії співробітників пенітенціарної установи та засуджених з обов'язковим дотриманням діяльнісного й особистісно орієнтованого підходів.

У процесі дослідження також з'ясовано, що розробка та впровадження виправних програм у діяльність пенітенціарних установ України потребує глибокого й системного науково-педагогічного дослідження. Ідеться про розробку їх змісту та певного алгоритму впровадження. Так, насамперед, виправні програми для неповнолітніх правопорушниць мають бути розроблені з урахуванням категорії засуджених осіб; містити обґрунтовані засоби заохочення для формування стійкої мотиваційної сфери ув'язнених; мають бути максимально гнучкими з урахуванням здібностей засуджених, їхніх інтересів, емоційного стану тощо.

Література

1. Кибальченко В. В. Соціальні аспекти проблем формування і корекції особистості підлітка у діяльності виховно-трудових установ / В. В. Кибальченко, М. О. Супрун // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : Щоріч. бюл. Київ. ін-ту внутр. справ. – К., 2006. – № 5. – С. 169–177.
2. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх / Оржеховська В. М. – К. : ВІАН, 2002. – 352 с.
3. Пташинський О. Соціальні аспекти охорони здоров'я в місцях позбавлення волі / О. Пташинський, О. Гунченко // Соц. політика і соц. робота. – 2002. – № 2. – С. 23.
4. Педагогічно-правова профілактика правопорушень серед учнівської молоді : наук.-метод. зб. ст. / за ред. В. П. Пастухова. – К. : ІЗМН, 2007. – 248 с.
5. Психологія девіантної поведінки: причини, умови виникнення, шляхи профілактики / за заг. ред. д-ра пед. наук А. О. Лигоцького. – К. : НАВСУ, 2003. – 96 с.
6. Синьов В. М. Підготовка неповнолітніх засуджених до самостійного життя на волі / В. М. Синьов, В. І. Кривуша // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 2–3. – С. 120–123.
7. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / [уклад. О. В. Безпалько та ін. ; ред. А. Й. Капська та ін.]. – К. : УДЦССМ, 2005. – 258 с.

Статтю подано до редколегії
21.04.2011 р.

УДК 37.013.42:364.63-053.6

О. В. Галич – аспірант Луганського національного університету імені Т. Шевченка, викладач англійської мови Рубіжанського політехнічного коледжу імені О. Є. Порай-Кошиці Луганського національного університету імені Т. Шевченка

Соціально-психологічні чинники та профілактика правопорушень серед підлітків

*Роботу виконано у РПК ім. О. Є. Порай-Кошиці
ЛНУ ім. Т. Шевченка*

У статті розглянуто соціально-психологічні чинники правопорушень серед неповнолітніх, вплив макросередовища і малих соціальних груп на формування в дитини певних норм моралі, ефективність профілактичної роботи з неповнолітніми правопорушниками.

Ключові слова: підліток, правопорушення, соціально-психологічні чинники, ефективність профілактичної роботи.